

УДК:
316.334.3(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=38
Бр. 4 / 2013.
стр. 105-122.

Петар Матић*

Институт за политичке студије, Београд

Душан Вучићевић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

СОЦИЈАЛНИ КАПИТАЛ И КАРАКТЕР „ДРУШТВЕНЕ ЗАМКЕ“ У СРБИЈИ***

Сажетак

Овај рад разматра питања социјалног капитала и „друштвене замке“ и њихове последице на шири друштвени развој. У првом поглављу, чланак је оријентисан на теоријско-епистемолошко и концептуално одређење појмова социјалног капитала и друштвене замке. Разматрају се кључни теоријски концепти у проучавању социјалног капитала, пре свега, они пружени од стране Пјера Бурдијеа, Џејмса Семјуела Коулмена и Роберта Патнама, али и низа других аутора. Други део обухвата индикаторе помоћу којих је могуће квантитативно и квалитативно мерити социјални капитал. Као базични се узимају индикатори које су за потребе истраживања социјалног капитала од стране Светске банке развили Кристијан Гротарт и Тјери ван Бастелар. Такође се наводе и додатни показатељи као што је редовно читање дневне штампе, што је по Патнаму својеврсни индикатор политичке културе и социјалног капитала. У завршном делу рада, тумачес емперијскипоказатељи социјалног капитала

---

* Истраживач-сарадник,

** Асистент.

*** Рад је настао на пројекту бр. 179009, под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

у Србији, али и у транзиционим и посттранзиционим системима и стабилним демократијама.

Кључне речи: социјални капитал; друштвена замка; интерперсонално поверење; поверење у институције; друштвени развој.

О појмовима социјалног капитала и „друштвене замке“

У протеклим деценијама истраживања у области социјалног (друштвеног) капитала и унутар-друштвеног поверења заузимају маркантно место у готово свим областима и дисциплинама друштвених наука. Тако су се развила и многобројна одређења социјалног капитала, а три базична пружена су од стране Патнама (Robert Putnam), Коулмена (James Samuel Coleman) и Бурдијеа (Pierre Bourdieu). Сам појам и идејно-теоријска основа социјалног капитала датира из двадесетих година прошлог века, када је на бази истраживања о значају партиципације заједница у подизању ефикасности и квалитета образовног система у САД Лида Ханифан социјални капитал дефинисала као „ону фину, „невидљиву“ или „неприметну“ супстанцу која је неопходна за свакодневни животљуди.¹⁾ Ту спадају пре свега добра воља, осећај пријатељства и симпатије као и друштвене везе међу појединцима и породицама које чине одређену друштвену јединицу. Уколико појединац редовно контактира са својим суседима, а они са својим, то ће последично водити акумулацији „социјалног капитала“ и задовољењу појединачних и колективних потреба што ће створити друштвени потенцијал довољан за супстантивни напредак животних услова у целом друштву. Током шездесетих година у САД јавила су се и нешто другачија одређења социјалног капитала. Џејн Џејкобс говори о социјалним мрежама помоћу којих су функционисале урбане заједнице у САД. Она тврди да је некадашњи систем социјалних мрежа уз добросуседске односе водио развијању социјалног капитала, обезбеђујући супстантивни напредак локалних средина. Према ауторки, те неформалне, неинституционализоване мреже виде секао далеко погодније средство од формалних институција у одржавању кључних потреба локалних заједница, попут безбедности, комуналних послова и сл.²⁾

1) Нав. према: Michael Woolcock & Deepa Narayan, „Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy“, *World Bank Research Observer* 15(2), The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 2000, p. 225.

2) Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage Books, New York, 1961, p. 138.

Премда нису разматрали сам појам социјалног капитала, многи класични филозофи и теоретичари друштва и политике, попут Мила (John Stuart Mill), Тениса (Ferdinand Tönnies) Симела, (Georg Simmel), Диркема (Emil Durkheim) и других, указали су на благотворни утицај асоцијација на шири, друштвени развој који последично води општем бољитку и напретку свих чланова заједнице.

У новијем периоду, питањем социјалног капитала први се бавио француски социолог Пјер Бурдије. Он социјални капитал посматра искључиво из класне перспективе дефинишући га као „скуп стварних или потенцијалних ресурса који су повезани са постојањем трајних мрежа, са више или мање институционализованим односима препознавања и сарадње – другим речима, чланства у групи – који свим члановима пружа повратна добра колективног капитала...“³⁾ За њега, социјални капитал се мора континуирано реafirмисати и репродуковати, те претпоставља постојање јаких социјално-класних мрежа. Другим речима, за Бурдијеа је социјални капитал класно одређен, те он не захтева хомогено друштво већ хомогене класе, што истовремено претпоставља и конкуренцију међу самим класама. Дакле, у овом случају, социјални капитал није општи, друштвени потенцијал, већ класна моћ *in nuce*.

Три године након тога, Коулмен је предложио свој концепт социјалног капитала сачињен од „спектра ентитета са два заједничка елемента: сви они су саткани од неких делова друштвене структуре и представљају извесне акције различитих актера – било особа, било удружених, колективних актера – унутар саме структуре. Као и друге форме и облици капитала, социјални капитал је продуктиван и омогућава достизање одређених циљева што би у случају његовог одсуства било неоствариво. За разлику од других облика капитала, социјални капитал постоји како у односима унутар колективних актера тако и међу њима. Он се не налази искључиво нити унутар самих вишеструких и комплексних актера, нити у физичкој имплементацији производње“.⁴⁾

Најпрепознатљивију и академски најшире прихваћену дефиницију социјалног капитала формулисао је Роберт Патнам, а његову теоријску поставку сачињава мноштво компоненти. Као прва,

3) Pierre Bourdieu, “The Forms of Capital”, у: John Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, 1986, pp. 248-249.

4) James Samuel Coleman, “Social Capital in the Creation of Human Capital” *American Journal of Sociology*, Vol. 94, 1988, p. 98.

истиче се систем друштвених мрежа и асоцијација, где се социјални капитал одређује као „фина супстанца која слично другим облицима капитала – поименично физичким и људским – доприноси будућој продуктивности појединаца и група у цивилном друштву, али не искључиво економски“.⁵⁾ Овде се социјални капитал посматра, пре свега, као асоцијативни капитал, или као спремност појединаца да учествују у најразличитијим формама удруживања и колективног деловања зарад достизања одређених, међусобно препознатих и заједничких циљева. Другим речима, социјални капитал по Патнаму јесте сплет мрежа, норми и поверења које егзистирају у заједници пружајући подстицај координираном деловању чији би крајњи исход требало да буде општи напредак.

Убрзо након Патнама, и Фукујама је предложио свој модел социјалног капитала. Његово образложење социјалног капитала засновано је на тумачењу нивоа друштвеног поверења у све облике друштвених интеракција и односа. Аутор као кључну компоненту социјалног капитала види развој цивилног друштва, а према њему то је углавном била претпоставка успешне транзиције у стабилне демократије у државама Источне Европе, док је девастација и растакање цивилног друштва и социјалног капитала кључни проблем у функционисању америчке демократије у актуелном периоду.⁶⁾ Фукујамин образац првенствено је оријентисан на стратегије и моделе развоја цивилног сектора, где су се у случају пређашњих комунистичких и тоталитарних система те промене осетиле, али ипак не на дужи рок. Либерализација тржишта и имплементација нових програма заснованих на слободи тржишта на дужи рок условила је додатно раслојавање, отежавајући дијалог новонасталих класа водећи новим друштвеним расцепима што је пропраћено постепеним опадањем социјалног капитала. Еуфорија и претерана очекивања од реформи у раним фазама транзиције, изостанак критичког односа уз „когнитивну једносмерност“ према процесу либерализације на дужи рок су водили алинејацији, дехомогенизацији и раскидању пређашњих социјалних веза. Светска криза и умањене могућности земаља развијеног Запада да надаље финансијски под-

5) Robert Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York, 2000, pp. 21-22.

6) Francis Fukuyama, *Social Capital*, The Tanner Lectures on Human Values, Brasenose College, Oxford, 1997.

стичу реформске захвате у транзиционим политичким системима истовремено продубљује и кризу социјалног капитала.

Занимљиво виђење социјалног капитала пружа Марк Ворен. За њега је социјални капитал сачињен од „индивидуалних инвестиција у друштвене односе, са намераваним или ненамераваним последицама на колективне акције и омогућавањем исхода у виду повратних добара која појединац не би могао постићи самосталним деловањем“.⁷⁾ У овом случају, социјални капитал поседује преваходно редистрибутивни потенцијал, испољавајући се у виду већег владиног инвестирања у јавна добра.

Још једну у низу дефиниција социјалног капитала развијају Ани Остром. Она није примарно функционална те они овај феномен тумаче као систем вредности и односа развијен међу појединцима у међусобном деловању који се одвија током времена, а са директним утицајем на разрешење друштвених дилема.⁸⁾ Такву основу социјалног капитала чине друштвене групе, које путем колективних акција и на бази заједничких циљева њихових припадника настоје да изврше притисак на формалне институције да се активно ангажују у задовољавању њихових интереса и потреба. Оваква поставка подразумева постојање рационалних појединаца, чланова групе са усаглашеним тежњама, те се у таквом контексту међу њима развија осећај дубоке солидарности и повезаности. Оно што је базична карактеристика тих група је да оне представљају *колективне изазове постојећем* систему и институцијама те индиректно или директно коригују постојећи институционални еквилибријум.⁹⁾ О дуалној природи друштвеног капитала говоре и Хјелунди Свендсен, истичући његову структуралну и когнитивну компоненту. Структурални аспект подразумева најразноврсније видове друштвених интеракција чији карактер, односно усмереност на сарадњу или несарадњу, директно утиче на социјални капитал. Когнитивна компонента подразумева постојање рационалних, ин-

---

7) Mark Warren, "The Nature and Logic of Bad Social Capital", у: Dario Castiglione, Jan Van Deth & Guglielmo Wolleb (eds.), *The Handbook of Social Capital*, New York: Oxford University Press, 2008, p. 125.

8) Ahn, Toh-Kyeong & Elinor Ostrom, "Social Capital and Collective Action", у: Dario Castiglione, Jan Van Deth & Guglielmo Wolleb (eds.), *The Handbook of Social Capital*, New York: Oxford University Press, 2008, p. 78.

9) Bert Klandermans, "Collective Political Action", у: David O. Sears, Leonie Huddy, Robert Jervis (eds.), *Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 670.

формисаних појединаца који заједнички делују зарад остваривања бенефита.¹⁰⁾

На основу студије случаја Италије, Патнам је развио већ поменути концепцију социјалног капитала, путем које је такође утврдио да су институционални фактори незаобилазни у формирању система вредности и изградњи социјалног капитала. Оно што је у случају израде Патнамове студије свакако била олакшавајућа околност је процес децентрализације који је у Италији отпочео седамдесетих година, сатрансфером значајних овлашћења када су бројне јавне политике измештене са централног на регионални и локални ниво. Тако је упоредна студија 27 италијанских региона недвосмислено потврдила да северни део Италије са богатом традицијом и развијеним системом друштвених мрежа које директно корелирају социјалном капиталу, показује и виши ниво економске развијености у односу на југ.¹¹⁾

Питањима бројности и квалитетом друштвених мрежа, односом појединаца и група према јавним добрима бавила се већ поменути Елинор Остром. У својој студији Остром тврди да појединцима често не одговара да општа добра буду једнако расположива свима. Краткорочно, то води напретку одређених појединаца или група, али дугорочно продукује негативне друштвене консеквенце у којима су на крају сви губитници.¹²⁾ Овај проблем је детаљније истраживан и проучаван у психологији и говори о карактеру друштвених акција и њиховим последицама, а на основу тако постављене анализе односа унутрашњег и унутар персоналног поверења и њихових консеквенци на друштвени развој амерички психолог Џон Плат (John Platt) концептуализовао је „друштвену замку“. Она, у извесној мери наликује „затвореничкој дилеми“, а схематски изгледа овако:

---

10) Bo Rothstein, *Social Traps and the Problem of Trust*, Cambridge University Press, 2005, p. 46.

11) Robert Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, 1993.

12) Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, 1993.

Извор: Bo Rothstein, *Social Traps and the Problem of Trust*, Cambridge University Press, 2005, p. 12.

Индикатори социјалног капитала

у односу на претходно поменута одређења социјалног капитала у теорији су се јавили и различити индикатори помоћу којих је могуће квантитативно и квалитативно мерити социјални капитал. Кристијан Гротарти Тијери Бастелар пружају трихотомну поделу индикатора и ту разврставају: чланство у локалним мрежама и асоцијацијама, ниво поверења у систем (приврженост нормама и поретку) и целокупни спектар и систем колективних акција.¹³⁾

Први индикатор говори о структуралном социјалном капиталу и преко њега се покушавају утврдити бројност локалних асоцијација и мрежа, као и учешће појединаца у њима. Овај индикатор није

13) Christiaan Grootaert & Thierry Van Bastelar, *The Role of Social Capital in Development: Empirical Assessment*, International Bank for Reconstruction and Development, Cambridge University Press, 2005, p. 344.

довољан за квалитативну процену социјалног капитала, пошто су, рецимо, асоцијације у односу на број становника најзаступљеније у САД, али у односу на унутрашње поверење и друштвену кохезију оне умногоме заостају за многим европским државама, где би, пре свега требало издвојити тзв. „државе благостања“, скандинавске земље и Швајцарску.¹⁴⁾ То је недвосмислен и прецизан показатељ да бројност удружења и асоцијација није једини и превалирајући фактор у изградњи хомогенијих друштвених веза и социјалног капитала, односно да умањени класни расцепи воде већој друштвеној кохезији, афирмишу грађански и међуперсонални дијалог, те пружају подстрек достизању и одржању виших нивоа друштвеног капитала.

Други индикатор се односи на приврженост и подршку постојећем поретку и нормама и другачије се означава као когнитивно-сазнајни социјални капитал. Тако се покушавају утврдити очекивања појединаца у односу на друге чланове заједнице и уопштено на целокупни систем вредности, друштвено-обичајних, али и формалних норми. Уколико постоји отпор грађана према систему друштвених норми, институцијама и поретку у целини, тада се са сигурношћу може говорити о крајње ниском нивоу социјалног капитала.

Коначно, трећи индикатор говори о степену друштвене кохезије и спремности за учешће у колективним акцијама и сарадњу зарад остваривања заједничких интереса.¹⁵⁾ Овај индикатор говори о модалитетима за деловање у најширем спектру колективних акција, чија је крајња сврха и суштина продукција јавних добара усаглашенијих са друштвеним потребама. Тај, ефективни облик добара су она којима држава производи последице по друштво, преко којих пројектује и конструише слику о себи и у очима грађана и друштва оправдава сврху свога постојања.¹⁶⁾ Дакле, друштвена хомогеност и сарадња кроз колективне акције обезбеђују владине мере како би се што више изашло у сусрет политички активним грађанима. С те стране, развијени социјални капитал недвосмисле-

---

14) Петар Матић, Ђорђе Стојановић, „Политичка подршка и утемељење демократских вредности“, *Српска политичка мисао* 33(3), Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 215.

15) Christiaan Grootaert & Thierry Van Bastelar, *The Role of Social Capital in Development: Empirical Assessment*, p. 346.

16) Нав. према: Edeltraud Roller, *The Performance of Democracies: Political Institutions and Public Policy*, Oxford University Press, 2005, p. 22.

но утиче на политичку продуктивност што би требало да се искаже у израженијим редистрибутивним мерама владе.

За разлику од Гротарта и ван Бастелара, један од већ поменутих корифеја студија о социјалном капиталу Роберт Патнам поред ових уврстио је још неке индикаторе социјалног капитала. За Патнама, али и плејаду аутора доцније, социјални капитал је тешко мерити искључиво према његовим последицама, те је стога потребно развити нешто другачији сплет показатеља. То је навело Патнама да у свој систем индикатора уврсти и оне који се односе на читање дневне штампе, што је својеврсна манифестација информисаности, исказаненивоповерења у емпиријским истраживањима и учешће у неполитичким и непрофитним удружењима и асоцијацијама. Касније, закључци студија које питање социјалног капитала посматрају из те перспективе, показују да су поменути индикатори међусобно повезани и да редовни приступ популације дневној штампи и релевантним информацијама има позитиван утицај на масовније учешће у асоцијацијама и социјализацији, са крајњим исходом у подизању нивоа грађанске, политичке културе и шире друштвене еманципације.¹⁷⁾

Ерозија социјалног капитала и проблем друштвене замке у Србији

Пређашњи систем социјалистичког самоуправљања у СФРЈ, па и у Србији као њеном саставном делу, омогућавао је релативно социјално-економско благостање међу готово свим друштвеним групама. Ипак, овај систем је био заснован на нерационалним и на дужи рок неодрживим економским претпоставкама, умногоне финансираним иностраним кредитима, што је, у крајњој инстанци, био главни узрочник његовог каснијег слома и следећег крвавог распада Југославије. „Фасадно“ управљање радника над средствима за производњу, иза којег је уствари стајао ауторитет Титове и власти малобројне групе повлашћених појединаца око њега, пружало је привид о истинском управљању „радног народа“ државом и друштвом. Готово пуна запосленост, уједначеност у економском стандарду уз веома изражене политике благостања (државни систем социјалне, здравствене и образовне политике), на дужи рок су

---

17) Alejandro Portes, “The Two Meanings of Social Capital”, *Sociological Forum* 15(1), 2000, p. 5.

продуковали изразито висок ниво социјалног капитала. Прелазак са планске на тржишну привреду пропраћен ратним сукобима широм простора некадашње Југославије уз опадање животног стандарда неизбежно су водили опадању друштвеног капитала. То се нарочито осетило у случају Србије где су последице дуготрајних економских санкција и НАТО бомбардовање довели до потпуног разарања претходно већ посрнуле привреде. Међутим, те тенденције нису биле присутне само у Србији и земљама некадашње Југославије, већ су се осетиле широм Источне и Централне Европе. На основу истраживања о светским вредностима и оним спроведеним од стране Еуробарометра, Харпфер, Новотни, Рајзер и Волас показују да су процес транзиције пратиле и у неким државама још увек прате многобројне тешкоће, које се између осталог испољавају и у опадању социјалног капитала. Пратећи трендове континуираних истраживања, аутори су установили да је општи ангажман грађана, како у политичким процесима, тако и у виду удруживања и асоцијација, у првим фазама транзиције био драстично нижи у односу на утемељене тржишне економије. Истовремено се показало да је интерперсонално и поверење у најшири спектар друштвених и институционалних норми у наведеним политичким системима било дубоко пољуљано. Међутим, како је транзиција одмицала и постепено се стабилизовале економско-политичке прилике, тако је дошло и до постепене ревитализације друштвених веза и хомогенизације око кључних државних и друштвених циљева.¹⁸⁾

Услови продужене кризе и закаснеле, имитативне и убрзане, некритичке транзиције, за разлику од већине пређашњих комунистичких система који су успешно прошли кроз тај процес, и данас у Србији условљавају заостајање у многим пољима, па и оним сегментима који су (ин)директно у вези са социјалним капиталом и унутар-друштвеним поверењем. Притом, актуелна финансијска криза и рецесија у готово свим развијеним земљама Запада, уз смањене могућности да се пружи финансијска потпора даљим реформама у Србији, онемогућавају континуирани економски раст који би био пропраћен и последичним јачањем друштвене кохезије и социјалног капитала. Пораст незапослености, континуирано раслојавање и раскидање некадашњих социјалних веза узрокују дубоку кризу друштвеног капитала. Тако се у српском друштву раз-

18) Martin Raiser, Christian Haerpfer, Thomas Nowotny & Claire Wallace, "Social Capital and Economic Performance in Transition Economies: A Preliminary Look at the Evidence", *EBRD Working Paper*, no. 61, EBRD, 2001.

вија систем „структуралних рупа“, дехомогенизације и растакања друштвене.¹⁹⁾

Како показује јавномњенско истраживање које је спровео ЦЕ-Сид, у Србији постоји јако низак ниво политичког активизма, што је истовремено јасан показатељ неспремности за учешће у разноврсним формама колективног живота, па и у грађанским асоцијацијама. Наведено истраживање бележи високе проценте у три категорије које су у вези са ниским активизмом (политички пасивни 13%, веома ниска политичка активност 26%, ниска политичка активност 34%).²⁰⁾ Слично се исказује и кроз тзв. културну партиципацију, где су изражени слични проценти (културно пасивни 14%, веома ниска културна активност 30%, ниска културна партиципација 38%). Један од најупечатљивијих индикатора који су у вези са социјалним капиталом је утицај грађана на формалне институције. То се најочигледније уочава на примеру локалних заједница које би, по природи, требало да буду најхомогеније и кључне за шири развој социјалног капитала. Чак 68% грађана верује да нема никаквог утицаја на живот у сопственим локалним заједницама. Индикатор који је заступљен у свим истраживањима социјалног капитала је учешће у формалним мрежама и неформалним мрежама и асоцијацијама. Осамдесет четири одсто грађана у Србији уопште не партиципира у формалним мрежама, али је учешће у неформалним далеко више, где је 52% грађана високо, а 30% веома високо укључено у неформалне мреже. Овде је очигледна обрнута сразмера, те се јасно уочава да су грађани првенствено оријентисани ка неформалној и ван институционалној комуникацији и сарадњи.

Упоредне студије у области социјалног капитала и сродних феномена, интерперсоналног поверења, поверења у институције и поредак недвосмислено показују да оне државе у којима су умањени социјално-класни расцепи показују далеко боље резултате када је реч о социјалном капиталу и последичном економском развоју. То се најочигледније може запазити на основу „истраживања о светским вредностима“

19) Валентина Соколовска, „Социјалне мреже, социјални капитал и друштвени статус“, *Социолошки преглед* 45(2), Институт друштвених наука, Београд, 2011, стр. 230-233.

20) Срећко Михаиловић и други, *Вредности и идентитети грађана Србије у контексту европских интеграција*, октобар 2009 – фебруар 2010.

Табела 1. Степен поверења у особе које испитаници познају у транзиционим и посттранзиционим системима*

пов. у људе које познајете	Пољска	Румунија	Србија	Бугарска	Украјина
потпуно поверење	113(11,4)	101(5,9)	361(29,9)	274(27,8)	160(16,9)
донекле	738(74,3)	862(50,5)	634(52,6)	577(58,6)	633(66,9)
не превише	129(13)	606(35,5)	394(32,6)	120(12,2)	122(12,9)
без поверења	13(1,3)	137(8)	18(1,5)	13(1,3)	31(3,28)
укупно	993	1706	1208	984	946

* Подаци су исказани кроз број и (%) испитаника који су кроз четири категорије исказивали ставове о поверењу у особе које познају
Извор: World Value Surveys, 2005, <http://www.wvsevsdb.com>

Табела 2. Степен поверења у особе које испитаници познају у стабилним демократијама*

пов. у људе које познајете	САД	Шведска	Немачка	Норвешка	Швајцарска
потпуно поверење	383(30,4)	494(49,35)	486(24,1)	616(60,5)	410(33,3)
донекле	774(63,7)	489(48,85)	1411(69,9)	388(38,1)	736(59,7)
не превише	53(4,36)	17(1,69)	114(5,65)	12(1,18)	51(4,1)
без поверења	6(0,5)	1(0,1)	8(0,4)	2(0,2)	8(0,65)
укупно	1216	1001	2019	1018	1232

* Подаци су исказани кроз број и (%) испитаника који су кроз четири категорије исказивали ставове о поверењу у особе које познају
Извор: World Value Surveys, 2005, <http://www.wvsevsdb.com>

На основу табеле бр. 1. очљиво је да је до 2005. године исказани степен интерперсоналног поверења у Србији био чак и већи у односу на друге постраниционе системе, а уколико узмемо у обзир прве две категорије (потпуно и делимично поверење) онда су показатељи приближно исти (једини изузетак у овом случају је Румунија, где је исказано интерперсонално поверење знатно ниже).

У табели бр. 2 може се потврдити хипотеза да државе са тзв. „јавним политикама благостања“ располажу далеко израженијом социјалном кохезијом и вишим нивоом социјалног капитала. То се најупечатљивије очитује на примеру Норвешке, која се по нивоу БДП-а налази иза САД, али према првој категорији (потпуно поверење у друге људе) показује дупло виши ниво интерперсоналног поверења.

Табела 3. Ставови о значају демократије, транзициони и пост-транзициони системи*

Важност демократије	Пољска	Румунија	Србија	Бугарска	Украјина
1	11(1,16)	30(1,81)	42(3,56)	10(1,04)	12(1,28)
2	3(0,32)	12(0,72)	16(1,35)	13(1,36)	8(0,85)
3	5(0,52)	16(0,96)	16(1,35)	22(2,3)	19(2,02)
4	10(10,05)	30(1,81)	33(2,8)	31(3,25)	30(3,19)
5	52(5,47)	81(4,9)	91(7,72)	73(7,66)	73(7,77)
6	42(4,42)	55(3,32)	113(9,59)	64(6,71)	66(7,03)
7	61(6,42)	87(5,26)	152(12,9)	101(10,6)	95(10,12)
8	136(14,33)	233(14,1)	247(20,96)	153(16,05)	132(14,06)
9	133(14,01)	265(16,03)	219(18,59)	134(14,06)	174(18,53)
10	496(52,26)	844(51,05)	249(21,13)	352(36,93)	330(35,14)
укупно	949	1653	1178	953	939

* Подаци су исказани кроз број и (%) испитаника који су градирали значај демократије оценама од 1 до 10,
Извор: World Value Surveys, 2005, <http://www.wvsevsvdb.com>

Табела 4. Ставови о значају демократије, стабилне демократије*

Важност демократије	САД	Шведска	Немачка	Норвешка	Швајцарска
1	13(1,08)	3(0,3)	8(0,49)	2(0,2)	8(0,65)
2	4(0,33)	1(0,1)	2(0,1)	2(0,2)	3(0,24)
3	8(0,66)	3(0,3)	9(0,44)	7(0,69)	5(0,4)
4	6(0,5)	2(0,2)	12(0,59)	2(0,2)	3(0,24)
5	96(7,97)	8(0,8)	54(2,64)	20(1,97)	18(1,47)
6	69(0,5)	8(0,8)	52(2,54)	17(1,67)	22(1,79)
7	61(5,06)	19(1,9)	120(5,87)	26(2,56)	42(3,43)
8	114(9,46)	78(7,8)	284(13,88)	82(8,08)	137(11,17)
9	178(14,77)	109(10,88)	356(17,4)	179(17,64)	158(12,89)
10	656(54,44)	770(76,9)	1194(58,36)	678(66,8)	830(67,7)
укупно	1205	1001	2046	1015	1226

* Подаци су исказани кроз број и (%) испитаника који су градирали значај демократије оценама од 1 до 10
Извор: World Value Surveys, 2005, <http://www.wvsevsvdb.com>

Табела 5: Поверење у Парламент
у транзиционим и посттранзиционим системима*

пов. у парламент	Пољска	Румунија	Србија	Бугарска	Украјина
потпуно поверење	13(1,4)	24(1,4)	11 (0,9)	37(3,8)	25 (2,9)
дел. поверење	103(11,1)	265(15,7)	232(19,7)	165(17)	148(16,9)
дел. неповерење	512(55,1)	796(47,1)	564(47,8)	404(41,6)	421(48,1)
без поверења	301(32,4)	6068(35,8)	373(31,6)	364(37,5)	281(32,1)
укупно	929	1691	1180	970	875

* Подаци су исказани кроз број и (%) испитаника
Извор: World Value Surveys, 2008, <http://www.wvsevsdb.com>

Табела 6: Поверење у Парламент у стабилним демократијама*

пову парламент	САД	Шведска	Немачка	Норвешка	Швајцарска
потпуно поверење	16(1,3)	42(4,3)	27(1,4)	53(4,9)	45(3,8)
дел. поверење	225(19)	496(50,6)	412(20,7)	581(54,3)	632(53,5)
дел. неповерење	777(65,5)	392(40)	1048(52,6)	346(32,3)	451(38,2)
без поверења	169 (14,2)	50(5,1)	505(25,3)	37(3,5)	52(4,4)
укупно	1187	980	1992	1007	1180

* Подаци су исказани кроз број и (%) испитаника
Извор: WorldValueSurveys, 2008, <http://www.wvsevsdb.com>

Табела 7. Поверење у владу,
нове демократије и транзициони системи*

пов. у владу	Пољска	Румунија	Србија	Бугарска	Украјина
потпуно	24(2,6)	40(2,4)	19(1,6)	71(7,3)	41(5,3)
донекле	145(15,6)	411(24,2)	283(24)	264(27,1)	202(25,9)
не превише	508(54,8)	762(44,9)	570(48,3)	382(39,2)	310(39,8)
без поверења	250(27)	483(28,4)	308(26,1)	257(26,4)	226(29)
укупно	927	1696	1180	974	779

* Подаци су исказани кроз број и (%) испитаника који су кроз четири категорије исказивали степен поверења у владу,
Извор: World Value Surveys, 2005, <http://www.wvsevsdb.com>

Табела 8. Поверење у владу, стабилне демократије*

пов. у владу	САД	Шведска	Немачка	Норвешка	Швајцарска
потпуно	66(5,46)	24(2,42)	37(1,84)	46(4,52)	96(8,0)
донекле	400(33,11)	396(39,91)	443(22,08)	504(49,56)	736(61,33)
не превише	596(49,34)	464(46,78)	1025(51,1)	411(40,41)	319(26,58)
без поверења	146(1,32)	108(10,89)	501(24,97)	56(5,51)	49(4,08)
укупно	1208	992	2006	1017	1200

* Подаци су исказани кроз број и (%) испитаника који су кроз четири категорије исказивали степен поверења у владу
Извор: World Value Surveys, 2005, <http://www.wvsevsdb.com>

Табеле 3, 4, 5, 6, 7 и 8 односе се на други индикатор према Кристијану Гротарту и Тјерију Бастелару. Путем њих се очитује поверење у постојећи поредак и политичке институције. Ови подаци јасно показују да је поверење у демократски поредак и политичке институције у Србији далеко ниже како у односу на друге транзиционе и посттранзиционе системе, али је то још израженије уколико се Србија упореди са развијеним и стабилним демократијама. У овом случају, може се закључити да увођење демократских институција у Србији није било пропраћено задовољавајућим економским напретком. Још једном се показује да је највише поверење у поредак и политичке установе присутно у „државама благостања“, али се по овим питањима истиче Швајцарска. Свакако, толико висок степен поверења у Швајцарској може маркирати утицај партиципативних и инструмената директне демократије, путем којих грађани значајно утичу на рад кључних грана власти и усвајање и примену базичних јавних политика.

На бази наведених података, може се запазити да када је реч о интерперсоналном поверењу Србија не заостаје за транзиционим и посттранзиционим системима. Ипак, показује се да је поверење у политичке установе и поредак драматично ниже, чак и у односу на поменуте државе. Међутим, ипак се може закључити да је овај талас „истраживања о светским вредностима“ претходио светској економској кризи, чије се последице осећају и у Србији. Дакле, овде се, с једне стране, ради о кризи легитимитета и „демократском дефициту“, док, с друге, и крајње ниском нивоу социјалног капитала. Неки аутори предлажу различите модалитете за превази-

лажење тих проблема, где је неопходно првенствено одвојити систем формалних установа од политике.²¹⁾ Међутим, у контексту сложених услова и тешкоћа са којима се суочавају држава и друштво у Србији, оваква сепарација и дистинкција свакодневне политике од институција у пракси је незамислива. Проблем са засигурно далекосежнијим последицама је друштвена атомизација, недостатак колективне свести и удруженог деловања.

Тај, радикални облик индивидуализације и друштвене атомизације увелико је присутан у Србији, што у условима дугорочне кризе и опадања животног стандарда слаби социјални капитал, последично водећи „друштвеној замци“. Несразмерне привилегије „недодирљивих“ економских и политичких елита, на уштрб широке масе сиромашних и депривираних грађана умногоме утичу на дехомогенизацију и слабљење друштвених мрежа. С друге стране, та дехомогенизација и опадање социјалног капитала слаби потенцијал колективних акција које би требало да приморају институције на жељене мере. У таквим околностима и из садашње перспективе тешко је замислити излазак из „друштвене замке“ и стања опште друштвене аномије.

Литература

- Ahn, Toh-Kyeong & Ostrom, Elinor, “Social Capital and Collective Action”, у: Castiglione, Dario, Van Deth, Jan & Wolleb, Guglielmo (eds.), *The Handbook of Social Capital*, New York: Oxford University Press, 2008;
- Bourdieu, Pierre, “The Forms of Capital”, у: Richardson, John (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, 1986;
- Grootaert, Christiaan & Van Bastelar, Thierry, *The Role of Social Capital in Development: Empirical Assessment*, International Bank for Reconstruction and Development, Cambridge University Press, 2005;
- Jacobs, Jane, *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage Books, New York, 1961;
- Klandermans, Bert, “Collective Political Action”, у: Sears, David, Huddy, Leonie & Jervis, Robert (eds.), *Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford: Oxford University Press, 2003;

21) Јасна Милошевић-Ђорђевић, „Параметар социјалног капитала – поверење грађана Србије у политичке институције“, *Српска политичка мисао* 38(4), Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 207.

- Матић, Петар, Стојановић, Ђорђе, „Политичка подршка и утемељење демократских вредности“, *Српска политичка мисао* 33(3), Институт за политичке студије, Београд, 2011;
- Милошевић-Ђорђевић, Јасна, „Параметар социјалног капитала – поверење грађана Србије у политичке институције“, *Српска политичка мисао* 38(4), Институт за политичке студије, Београд, 2011;
- Михаиловић, Срећко и други, *Вредности и идентитети грађана Србије у контексту европских интеграција*, октобар 2009 – фебруар 2010;
- Ostrom, Elinor, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, 1993;
- Portes, Alejandro, “The Two Meanings of Social Capital”, *Sociological Forum* 15(1), 2000;
- Putnam, Robert, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, 1993;
- Putnam, Robert, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York, 2000;
- Raiser, Martin, Haerpfer, Christian, Nowotny, Thomas & Wallace, Claire, “Social Capital and Economic Performance in Transition Economies: A Preliminary Look at the Evidence”, EBRD Working Paper, no. 61, EBRD, 2001;
- Roller, Edeltraud, *The Performance of Democracies: Political Institutions and Public Policy*, Oxford University Press, 2005;
- Rothstein, Bo, *Social Traps and the Problem of Trust*, Cambridge University Press, 2005;
- Соколовска, Валентина, „Социјалне мреже, социјални капитал и друштвени статус“, *Социолошки преглед* 45(2), Институт друштвених наука, Београд, 2011;
- Fukuyama, Francis, *Social Capital*, The Tanner Lectures on Human Values, Brasenose College, Oxford, 1997;
- Coleman, James Samuel, “Social Capital in the Creation of Human Capital”, *American Journal of Sociology*, Vol. 94, 1988;
- Warren, Mark, “The Nature and Logic of Bad Social Capital”, у: Castiglione, Dario, Van Deth, Jan & Wolleb, Guglielmo (eds.), *The Handbook of Social Capital*, New York: Oxford University Press, 2008;

- Woolcock, Michael & Narayan, Deepa, „Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy“, *World Bank Research Observer* 15(2), The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 2000;
- World Value Surveys 2005 & 2008, <http://www.wvsevsdb.com>

**Petar Matic
Dusan Vucicevic**

**SOCIAL CAPITAL AND CHARACTER
OF “SOCIAL TRAP” IN SERBIA**

Resume

This paper discusses issues of social capital and “social trap” and their impact on the wider social development. In the first section article is focused on the theoretical, epistemological and conceptual definitions of social capital and social pitfalls. It discusses the key theoretical concepts in the study of social capital, primarily those provided by Pierre Bourdieu, James Samuel Coleman, and Robert Putnam, as well as many other authors. The second part provides indicators by which it is possible to quantitatively and qualitatively measure social capital. Author as basic ones point those given by Christian Grotaert and Thierry van Bastelar in social capital developed for World Bank studies. Additional indicators such as daily reading of newspapers is stained as a specific indicator of political culture and social capital. In the final section, the author interprets the empirical indicators important for measuring social capital in Serbia, but also in transitional and post-transition systems and stable democracies.

Key words: social capital; social trap; interpersonal trust; institutional trust; social development.